

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Горський Сергій Віленович

Предмет соціології політики: актуальне наповнення

УДК 316.648

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.1>

Горський Сергій Віленович
кандидат соціологічних наук, доцент,
Київський інститут інтелектуальної
власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
Харківське шосе, 210, Київ, Україна

Соціологія політики – відносно молода дисципліна. Вона знаходиться в тісному взаємозв'язку з такими дисциплінами гуманітарного циклу, як загальна соціологія, політологія, філософія, історія, культурологія та ін. Дані дисципліни доповнюють і розширюють основні категорії соціології політики, забезпечують глибокий і детальний соціологічний аналіз всіх аспектів політики, тим самим розкривають процес виникнення, формування і розвитку політичних теорій і концепцій; становлення і функціонування політичної влади; особливості та закономірності перебігу політичних процесів та ін.

Сучасна соціологія політики, звісно, утворена не «на порожньому місці». У статті робиться спроба надати визначення предмету соціології політики і розкриття процесу її інституалізації.

У статті проводиться аналіз розвитку політичної соціології, який пройшов кілька періодів, у кожному з яких домінували ті чи інші підходи до вибору основного предмета дослідження. Можна також констатувати, що загальною тенденцією розвитку політичної соціології, як і самої соціології, є перехід від методологічного монізму до помірнього плюралізму.

На сучасному етапі політична соціологія являє собою досить диференційовану галузь знань, що включає в себе різні парадигми аналізу і сприйняття політичної дійсності, що дозволяє говорити про мультипарадигмальність періоду її розвитку. Існування певної множини наукових парадигм відображає об'єктивний процес підвищення рівня складності політичних процесів і явищ, наукове пояснення яких сьогодні дуже складно надати виходячи з якої-небудь однієї теорії. Тому знання різних теорій і методів дослідження політики є необхідною умовою отримання професійної освіти сучасного соціолога та своєрідним тестом на приналежність до професійного співтовариства.

Ключові слова: соціологія політики, політика, влада, політичні еліти, контроліта, конфлікт, політична культура, соціальний простір, політичне поле.

Постановка проблеми. Сучасна Україна проходить період соціально-політичної перебудови. Активний процес модернізації українського суспільства відбувається в умовах глибокої кризи, що охопила всі життєво важливі сфери суспільства: економіку, систему освіти, охорону здоров'я, культуру, міжнародні відносини та ін.

Політика влади формується в проблемах, мотивах і механізмах прийняття політичних рішень, охоплює всі відносини людей в суспільстві, визначає характер та спосіб їх функціонування і розвитку. У цих умовах істотно підвищилася роль соціологічного знання, що дозволяє більш об'ємно та системно вивчити різноманіття факторів, що впливають на вироблення політичних рішень, соціальну діяльність та соціальну взаємодію суб'єктів політики.

Завдяки цьому політика проявляється не тільки в діяльності органів влади всіх рівнів, політичних партій і рухів, але і в ідеалах, цілях, намірах, мотивах та поведінці простих людей, тобто впливає на все населення. Отже, політика – реальність, і без неї неможливе існування окремої людини і суспільства в цілому.

Тому проблеми взаємовідносин суспільства і держави є пріоритетними і вимагають всебічного вивчення з наукової точки зору. У даному процесі соціологія політики як галузь соціології покликана

всебічно аналізувати взаємодії соціальних і політичних структур у процесі функціонування політичної влади та висвітлювати реальні суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній світовій науковій літературі питанню соціології політики присвячена велика кількість публікацій, включаючи роботи представників Чикагської школи Ч. Кулі, Ф. Знанецького, П. Лазарфельда, Г. Лассуелла. Також таких авторів, як Т. Парсонс, С. Ліпсет, М. Дюверже, Г. Алмонд, Л. Пай, С. Верба, Дж. Бінгем, П. Бурдье, В. Полторак, О. Петров, О. Боровський, В. Перевезій та ін.

Мета статті полягає в аналізі розвитку політичної соціології, який пройшов декілька періодів, в кожному з яких домінували ті чи інші підходи до вибору основного предмета дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну кількість наукових публікацій, у сучасній соціології політики сформувались декілька напрямків. Це можна спробувати пояснити загальною тенденцією розвитку політичної соціології і самої соціології.

Виклад основного матеріалу. Соціологія політики – відносно молода дисципліна. Вона перебуває у тісному взаємозв'язку з такими дисциплінами гуманітарного циклу, як загальна соціологія, політологія, філософія, історія, культурологія та ін.

Дані дисципліни доповнюють і розширюють основні категорії соціології політики, забезпечують глибокий і детальний соціологічний аналіз всіх аспектів політики, тим самим розкривають процес виникнення, формування і розвитку політичних теорій і концепцій; становлення і функціонування політичної влади; особливості та закономірності перебігу політичних процесів та ін. Таким чином, соціологія дозволяє враховувати «людину як складову» політичної діяльності.

Сучасна соціологія політики, звісно, утворена не «на порожньому місці». А тому визначення предмету треба починати з розкриття її інституалізації.

Соціологія політики як специфічна соціологічна теорія сформувалась в 20-30 роках минулого століття завдяки розробкам представників Чикагської школи Ч. Кулі, Ф. Знанецького, П. Лазарфельда, Г. Лассуелла, які відпрацювали методіку соціологічного аналізу політичних процесів. Хоча спроби дослідження політичного життя ми можемо знайти в наукових працях мислителів Стародавнього Сходу, античної Греції та Риму. Наприклад, у працях Платона і Аристотеля, або у мислителів пізніших епох – Н. Макіавеллі, Ж. Бодена, Т. Гоббса, Ш. Л. Монтеск'є, А. Токвіля та ін. На думку багатьох вчених, засновником соціології політики як науки був М. Вебер. Також в її формуванні значну роль відіграли В. Парето, Г. Моска, П. Сорокін, Р. Міхельс, Т. Парсонс, С. Ліпсет, М. Дюверже та ін.

У сучасній соціології політики можна виділити три основні підходи. Відповідно до першого соціологію політики розглядають як складову частину політології, тобто як специфічний метод, який використовує політична наука. Такий підхід не враховує багатогранність і диференціацію політичних процесів, зводить предмет дослідження і позбавляє її права на самостійне існування.

Прихильники другого підходу вважають, що соціологія політики вивчає політику. Але оскільки політика пов'язана з боротьбою за владу і визначає механізм владних відносин в державі, то в цьому випадку предмет соціології політики трактується розширено, але межує із предметом політичної соціології. Така позиція хоч і не позбавляє соціологію політики самостійності, але принижує її роль.

Третій підхід визначає соціологію політики як спеціальну теорію, на основі якої відбувається дослідження на теоретичному та емпіричному рівні політичної поведінки індивідів у сфері політичного життя, форм і способів здійснення політики, її природи і цілей. «Соціологія політики – це наукова галузь, що вивчає соціальні аспекти політики. Соціологія політики є також спеціальною галуззю соціологічної науки загалом, у рамках якої вивчаються особливості політичних процесів, закономірності їх протікання і впливу на інші соціальні процеси, функціонування політичної системи суспільства, взаємозв'язок її ланок, стан і розвиток

політичної культури різних соціальних верств на різних організаційних рівнях» [1, с. 11]. Такий підхід найбільш адекватно визначає зміст соціології політики і дозволяє визначити основні напрямки дослідницької діяльності в рамках цієї теорії.

Соціологія політики за об'єктом і предметом свого дослідження, як ми бачимо, найближче стоїть до політології, оскільки її насамперед цікавлять держава, влада, владні відносини, а соціологію політики – відносини політичної сфери з іншими сферами суспільного життя, політичних інституцій і суб'єктів з іншими соціальними інститутами і суб'єктами. А це все, як відомо, можливе лише в суспільстві, в державі.

Оскільки питання співвідношення соціології і політики складне й неоднозначне, то таким самим складним є і співвідношення політології як основної політичної науки і соціології політики. Практично це питання єдності і суперечностей, розбіжностей між соціальною теорією і практикою.

Політика завжди присутня в суспільстві, а суспільство, як відомо, має дві основні відмінності від природи.

Перше. Природа може існувати без ідей, уявлень, цінностей, а існування суспільства без них взагалі неможливе.

Друге. Природні об'єкти просто взаємодіють між собою, тоді як соціальні дії людей, їх взаємодія зумовлені певними цінностями, наявністю яких без ідей абсолютно неможливо уявити.

Поява соціології політики як самостійної галузі знання пов'язана з діяльністю німецького соціолога Макса Вебера (1864–1920), він одним із перших здійснив соціальний аналіз влади, владних відносин, а також надав класифікацію типів держави в суспільстві. На відміну від К. Маркса, він зосередив свою увагу на пошуку внутрішніх чинників дій людини. Проаналізувавши великий пласт історичного матеріалу, М. Вебер довів, що ідеї, уявлення, цінності є рушійною домінантою їх соціальної поведінки, не меншої, ніж економічні умови життя.

Соціологія (соціологія релігії або соціологія політики), як писав М. Вебер, «це наука, яка прагне, витлумачуючи, зрозуміти соціальне дію і тим самим каузально пояснити його процес і вплив» [2, с. 602].

Соціальна поведінка формується на усвідомленні, яке соціологія здатна зрозуміти і пояснити на основі наявних фактів. Соціологія має справу з поведінкою людини, яка дотримується певних цінностей і переслідує конкретні цілі та інтереси. Соціологія як наука не може бути вільною від цінностей культури, від певного наукового суб'єктивізму.

Головна мета політики завжди «означає прагнення до участі у владі або до надання впливу на розподіл влади, чи то між державами, чи в середині держави між групами людей, яких воно об'єднує» [2, с. 646]. Політична поведінка завжди

характеризується пануванням, здійснюваним одним або декількома індивідами над іншими людьми.

Політична поведінка внутрішньо включає в себе застосування або готовність застосування насильства і примусу, ґрунтуючись на критерії власної раціональності.

Політика розглядається як особлива сфера людської поведінки, пов'язана з відносинами насильства і панування. Насильство в різні періоди розвитку політики брало або форму простого фізичного насильства, або форму легітимного фізичного насильства, або форму символічного насильства, зазначав М. Вебер. «Держава, так само як і політичні союзи, і які історично йому передували, є відношення панування людей над людьми, що спирається на легітимне (тобто вважається легітимним) насильство як засіб» [2, с. 646].

Далі М. Вебер проводить аналіз виправдання насильства. «У принципі існує три види внутрішнього виправдання, тобто легітимності» [2, с. 646]. Даючи аналіз «традиційного панування», «харизматичного панування» та «легального панування», Вебер підкреслює те, що в «чистому» вигляді вони дійсно не так часто зустрічаються.

На його думку, організована поведінка людей, створення і функціонування соціальних інститутів неможливе без ефективного соціального контролю і управління. Ідеальним механізмом реалізації відносин влади він вважав бюрократію – спеціально створений апарат легітимного панування. Бюрократія, на його думку, визначається декількома структурними ознаками. Це постійно діюча організаційна система, яка об'єднує численних індивідів, що виконують особливі професійні функції відповідно до правил і норм винагороди і покарання.

Підхід М. Вебера надав поштовх до подолання домінуючого положення марксизму в соціології. Він заклав основи плюралістичного підходу в соціальному пізнанні та сприяв розвитку багатьох нових напрямків у соціології політики, таких як теорія політичних еліт.

Теорія політичних еліт багато в чому виникає як відповідна реакція на поширення ідей марксизму і практики масових революційних рухів кінця XIX – першої чверті XX століття. Засновниками теорії можуть вважатися представники так званої макіавелівської школи: Ґаетано Моска, Вільфредо Парето, Роберт Міхельс.

Ґ. Моска (1858–1941), італійський юрист і соціолог, формулює свою концепцію еліт у роботах «Основи політичної науки» та «Історія політичних доктрин», «Теорія урядів та парламентський уряд», які і до цього дня належить до класичних видань із теорії еліт. Його вихідним положенням стала теза про позаісторичний характер поділу суспільства на дві нерівні частини: керованих і керуючих, та уявлення цієї нерівності як основи диференціації будь-якого суспільства. «У всіх суспільствах, починаючи

із самих слаборозвинених і тих, які ледве досягли зачатків цивілізації, і закінчуючи освіченими, потужними, існують два класи осіб: клас керуючих і клас керованих. Перший, завжди більш малочисельний, здійснює всі політичні функції, монополізуючи владу, і користується притаманними йому перевагами, в той час як другий, більш чисельний, управляється і регулюється першим ... і поставляє йому матеріальні засоби підтримки, необхідні для життєздатності політичного організму» [3, с. 11].

Для Ґаетано Моска панування правлячих еліт над масою очевидно. «Панування еліт – закон суспільного життя». Умовою цього панування він вважав високий інтелектуальний рівень і видатні вольові якості його членів. Ґ. Моска також звернув увагу на значення внутрішньої згуртованості членів політичного класу як одну з найважливіших умов успіху і ефективності його діяльності. Згідно з його концепцією політичний клас завжди неоднорідний. Він має вищий рівень, в який включаються члени уряду, і нижчий, що складається з інших політичних сил.

Маси ж, на думку Ґ. Моска, завжди апатичні і схилиються перед силою. Саме тому, щоб зробити невразливою еліту, необхідний сильний лідер. Цей лідер, у першу чергу, повинен володіти силою переконання і завжди повинен бути готовий застосувати силові методи. Військова сила, або «військова доблесть», як називає її Моска, має особливо велике значення на ранніх етапах розвитку суспільства, пізніше з'являються моральні та матеріальні переваги, а сила, хоч і не втрачає свого значення, все ж відходить на другий план. Політична влада і статки взаємопов'язані, на його думку, тобто як багатство створює політичну владу, так і сама влада створює багатство.

Тут можна помітити схожість позицій Ґ. Моски з марксистською концепцією суспільного устрою. Але, на відміну від К. Маркса, він стверджував, що фундаментом суспільного розвитку служить не економіка, а політика, що не базисні відносини, а надбудовні, політичні. І ось чому: правлячий або політичний клас концентрує керівництво політичним життям у своїх руках, об'єднує індивідів, що володіють «політичною свідомістю» і вирішальним впливом на економіку, на економічну еліту. Із переходом від однієї історичної епохи до іншої змінюється склад правлячого класу, його структура, вимоги до його членів, але як такий цей клас завжди існує і саме він визначає історичний процес.

Багато уваги в своїй теорії Ґ. Моска приділяє питанню «здорового розвитку» суспільства. Можливі три варіанти динаміки правлячого класу. По-перше, це увічнення без оновлення (аристократія); по-друге, увічнення з оновленням (демократія); і, по-третє, повне оновлення (лібералізм). Ґ. Моска розрізняє автократичний і ліберальний принципи правління організованої меншини

в залежності від характеру політичної ситуації. Моска вважав, що кращий тип правління той, який дає можливість розвиватися еліті, де кожен несе індивідуальну відповідальність і піддається взаємному контролю.

Головним критерієм відбору для представників еліт є здібності, професіоналізм і якості, бажані для політичного управління. Тому найважливішим завданням соціології політики він вважав аналіз кадрового складу еліт, принципів їх формування, систем їх організації. Він також вважав, що зміни в суспільстві найчастіше викликані змінами в складі еліт. Із його точки зору, правляча більшість завжди прагне перетворитися в закритий клас і стати спадковим. Але він також відзначає історичну небезпеку цієї тенденції для самої ж еліти. Сучасні тенденції дають змогу переходу від привілейованих і закритих класів до більш вільних і відкритих систем, де, наприклад, освіта може забезпечити шлях до високих постів політичної верхівки.

Г. Моска показує дві можливі тенденції розвитку еліти – це аристократична і демократична тенденції. Перший тип еліти за рахунок своєї закритості і не мобільності закриває будь-який доступ до себе іншим верствам суспільства, що веде до його повного виродження. Друга тенденція найчастіше бурхливо розвивається під час сильних соціальних змін, і тоді відбувається поповнення еліти представниками соціальних низів, які для цього найбільш підготовлені. Розвивається таким чином еліта найбільш продуктивна і рухлива.

Для Г. Моски головне в правлінні еліти – ідея, за допомогою якої правляча меншість прагне виправдати свою владу, намагається переконати більшість у легітимності цієї влади.

У свою чергу, Вільфредо Парето (1848–1923), італійський економіст і соціолог, представник математичної школи в політекономії, висунув концепцію «циркуляції еліт», згідно з якою основа суспільних процесів – боротьба еліт за владу, яку виклав у своїй праці «Трактат з загальної соціології».

Відповідно до теорії В. Парето, еліти – це ті, хто керував завжди, керує зараз і має силу і волю, щоб продовжувати керувати далі, призначаючи собі наступників. «Еліта – це вибрана частина населення, інша його частина тільки підлаштовується до отриманих від неї стимулів» [4, с. 168]. У свою чергу, еліта поділяється на дві частини, одна з яких прямо бере участь у керуванні суспільством – «правляча еліта», або «правлячий клас», а інша не бере прямої участі в керуванні, а долучається до мистецтва та науки – «некеруюча еліта», або «контреліта» [5, с. 531]. Еліти самодостатні і самовідновлювані, складаються із сімейних кланів, мають всередині себе міцні фінансові відносини. Уся політична історія – це ротація еліт. На зміну старим, які потопають у консерватизмі і розкоші, неодмінно приходять нові. Революції, повстання,

бунти і змови і навіть мирні процедури, прийняті в парламентських демократіях, – усе це, на думку В. Парето, лише різні механізми єдиного і безперервного процесу зміни еліт. Цей процес має самостійне значення, і ідеологічні висновки, до яких вдаються і старі еліти, і нові контреліти в міжособистій боротьбі не грають особливої ролі і підбираються по ходу справи (що передбачає можливість швидкої ідеологічної зміни позицій, якщо цього вимагають інтереси еліт).

Контреліта – це соціальний тип, за всіма параметрами здатний виконувати в суспільстві функції еліти, але свідомо відсторонений соціально-політичними або економічними обмеженнями від такої можливості. Контреліта поступово гуртується і підшукує собі ідеологічну базу, яку на наступному етапі можна буде протиставити світогляду правлячої еліти. Суспільство В. Парето розглядав як певну цілісність, частини якої постійно протистоять одна одній, еліта і контреліта постійно циркулюють, змінюючи одна одну.

Фундаментальний закон В. Парето – це закон внутрішньої відмінності, диференційованості, коли маса керованих індивідів протиставляється невеликій кількості керуючих. «Людське суспільство неоднорідне, і індивіди розрізняються фізично, морально і інтелектуально». Сукупність груп «індивідів, які діють із високими показниками в будь-якій області, носить найменування еліти» [5, с. 351]. Він вважав, що система суспільства завжди прагне до рівноваги, і еліта утримує свої позиції за згодою керованих людей і частково з позиції сили.

Для виявлення того, хто може бути віднесений до еліти, В. Парето пропонує статистичний метод. Він говорить про те, що люди, які домоглися багатства чесним або безчесним шляхом, завжди утворюють верхівку суспільства, еліту; люди ж бідні – завжди на дні, вони утворюють основу соціальної піраміди. Він вводить певний індекс, який може бути оцінкою здібностей індивіда. Ці оцінки застосовні у всіх сферах людської діяльності, так що навіть для спритного злодія, який зумів уникнути покарання, за цією концепцією знаходиться вищий бал, ніж для невдалого юриста.

Також В. Парето говорить про нерівномірність розподілу в суспільстві таких цінностей, як багатство, влада і почесність. Нерівний розподіл багатства в суспільстві – це відображення тієї соціальної диференційованості, яка і дозволяє виділитися еліті. Ця нерівномірність пов'язана з тим, що меншість керує більшістю, вдаючись до сили і хитрості, причому вона прагне легітимізувати свою владу, навіюючи, що борг мас – підкорятися керівництву, визнаючи його законне право на матеріальні та інші привілеї. Він обґрунтовує положення, що поділ суспільства на «вищих» і «нижчих» випливає з початкової нерівності індивідуальних здібностей людей. Але такі показники, як уміння, освіту,

авторитет, лише частково збігаються з тим, як розподіляється багатство, тобто коли ми говоримо про еліту, навряд чи ми можемо відповісти на питання, чи є справжньою вона чи ні, і чи має вона право так називатися, особливо якщо йдеться про комерційну, військову або ж політичну еліту.

В. Парето вказує на дві головні якості здатності управляти: вміння переконувати, маніпулюючи людськими емоціями і вміння застосувати силу там, де це необхідно. Члени еліти вільні від емоцій, що затемнюють розум, їх характеризує високий ступінь самоконтролю і розважливості, вміння бачити слабкі і найбільш чутливі місця в інших та використовувати це для своєї вигоди, надаючи масам можливість заплутується в тенетах емоцій і забобонів. Це виправдовує. Та частина суспільства, в якій переважає знання, управляє керує іншою частиною, в якій переважають почуття. Так що, врешті-решт, дії виявляються енергійними і мудро направляються. Здібності користуватися або силою, або переконанням як методами управління, є взаємовиключними. Уряд править або застосовуючи силу, або за допомогою хитрощів і умовлянь. «Згода і сила є інструментами управління на всьому протязі історії». Тут видно безсумнівну ідейну спорідненість концепцій Парето з ідеями Г. Тарда, Г. Моска, з поділом суспільства на винахідників і наслідувачів (Тард), на панівний і підлеглий клас (Моска).

В. Парето робить емоційну сферу людської діяльності головним елементом своєї системи. Вважаючи двома головними джерелами людської активності «залишки» як основу почуттів, емоцій, інстинктів та інтереси, він розвиває ідею про управління масами шляхом маніпулювання з метою приборкання почуттів мас і підпорядкування їх правлячому класу. «Мистецтво управління зводиться до вміння отримувати користь від емоцій, не витрачаючи енергії на марні спроби їх зруйнувати» [5, с. 391].

Маніпулюючи емоціями керованих, правлячий клас керується своїми інтересами. Усю проблему інтересу в історії В. Парето пов'язує виключно з інтересами правлячих груп, залишаючи масам безпорадне борсання в тенетах емоцій і пристрастей. Усі спроби зруйнувати природні психологічні властивості безуспішні і ведуть тільки до їх посилення.

Гасла демократії і гуманізму для В. Парето є неприйнятними. Гуманізм, на його думку, дорівнює безсиллю і проповідується тоді, коли виявляється нездатність до дії, до управління, до утримання влади. Гуманізм дорівнює самогубству.

Роберт Міхельс (1876–1936), історик і соціолог, народився в Німеччині, був членом соціал-демократичної партії Німеччини (1911 г.), однієї з провідних і масових партій Європи, але в 1926 р. розчарувавшись в марксизмі і демократії, прийняв

італійське громадянство. Р. Міхельс залишив величезний список наукових праць, але, як це нерідко буває, широку популярність цьому приніс головним чином один із них: «Соціологія політичних партій в умовах демократії» (*Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*).

Робота присвячена аналізу взаємин між керівництвом партії та її рядовими членами. Базуючись на цьому аналізі, він приходять до висновку, що демократизація влади як процес – завжди ілюзія, а демократія як спосіб організації влади веде до олігархії. Вивчаючи особливості будівництва партій, він приходять до висновку, що в демократично побудованій масовій організації, яка декларує захист робітничого класу, всі інтереси її членів підпорядковані, перш за все, інтересам їхніх лідерів. Чим більш численною, сильною і більш згуртованою є організація, тим більш імовірніше перетворення її лідерів в олігархів. Олігархія виникає в різних формах демократії як результат органічної необхідності і породжує будь-яку організацію, будь то соціалістична або навіть анархістська. «Головний соціологічний закон, яким безумовно підкоряються політичні партії (а слово «політика» береться тут в найширшому сенсі), будучи зведений до найкоротшої формули, звучав би так: організація – це мати панування обраних над тими, хто обирає, уповноважених над тими, хто передає повноваження, делегованих над тими, хто делегує» [6, с. 384].

Р. Міхельс повністю солідарний з В. Парето в тому, що суспільство неможливо без правлячого класу. Демократія, проголошує він, немислима без організації. Тільки з її допомогою воля індивідів перетворюється в колективну. Вона дає можливість слабким об'єднувати зусилля, щоб протистояти більш сильним.

Р. Міхельс викреслює порочне замкнуте коло демократії. З одного боку, демократія вимагає організації, а з іншого, організація неодмінно утворює еліту і веде до олігархії. У результаті організації будь-яка партія або професійна спілка виявляються розділеними на меншість керуючих і більшість керованих. Згідно з його концепцією, масова демократична організація в кінцевому підсумку призводить до олігархії. У ході аналізу процесу олігархізації думку Міхельса постійно звертається до проблематики лідерства, до еліти. Це зумовлено вже буквальним змістом поняття «олігархія» – влада нечисленною верхівки. Природно, що не всякого лідера можна ототожнити з олігархом, але практично будь-який з олігархів відноситься до розряду лідерів, тому підхід Р. Міхельса до лідерства ідентичний підходу до олігархії. Лідерство – це органічний і незмінний елемент будь-якої організації. Можна вважати загальним правилом, стверджував Р. Міхельс, що зростання ролі лідерів прямо пропорційно зростанню організації.

Лідери, вважає він, розраховувати на успіх, тільки тому що існує потреба самих мас бути веденими, їхня схильність до шанування, навіть культу вождів. Некомпетентність мас, констатує Міхельс, позначається у всіх сферах політичного життя, і це створює основу для влади лідерів.

Об'єктивна незрілість мас – не просто тимчасовий феномен, який зникне з прогресом демократизації, навпаки, вона впливає із самої природи маси як такої. Вчений визнавав, що він свідомо робив наголос на песимістичний аспект демократії. Неможливість реалізації ідеалу чистої демократії перетворила його в перекonanого прихильника еліт. У будь-якому соціальному режимі, будь-якому політичному інституті завжди співіснують і протиборствують демократичні і антидемократичні тенденції, сильніше можуть бути то одні, то інші, але тільки наявність обох цих компонентів і забезпечує функціонування соціально-політичного організму. «Вожді ніколи не поступаються «масі», вони поступаються тільки іншим, новим вождям» [7, с. 93].

Своєрідна модифікація вчення В. Парето про «циркуляції еліт» виглядає як «циркуляція в середні еліти». Залежно від конкретної історичної ситуації реальну владу може здійснювати клас або «політико-економічний», або «політико-інтелектуальний», або «вольовий політичний». Хоча між представниками еліти й точиться неперервна боротьба, для мас вона є прихованою. А тому потрібно говорити не про поділ еліти на правлячу й неправлячу, а про поділ суспільства на еліту як панівну привілейовану касту і маси як «демократичну декорацію».

Таким чином, у кінці XIX ст. і в першій половині XX в. у соціології були створені нові теоретичні підходи до аналізу політики і влади, багато в чому відмінні від пануючих в суспільстві філософських і правових уявлень. Політика і влада стають об'єктом дослідження декількох областей знання, серед яких соціологія поступово стверджує своє розуміння і бачення проблем. Важливим етапом у розвитку політичної соціології стає її наступний етап, який збагачує політичну науку декількома парадигмами.

«Поява технічних можливостей швидкого подолання географічного простору і передачі інформації в режимі реального часу в кінці XX ст. зумовила формування нової соціальної системи стратифікації. Найважливішим соціальним наслідком глобальної просторової рухливості є утворення такого рівня соціокультурних взаємодій, який не залежить від простору, точніше від локальних культурних, нормативних та інших умов» [8, с. 186].

Зростання динаміки соціальних змін і конфліктів у всьому світі, в другій половині XX століття, а також поява криз у системах представницької демократії, що супроводжується зростанням недовіри до її основних інститутів і посиленням про-

тестної поведінки, призвело до появи в політичній соціології нових парадигм.

Парадигма конфлікту стала своєрідною альтернативною парадигмою класової боротьби, створеною в рамках марксистської методології. На відміну від теорії класової боротьби, яка стверджувала немінучість поступового відмирання держави, теорія конфлікту вважає соціальну напруженість найважливішою умовою нормального функціонування і розвитку будь-якої суспільної системи. Унаслідок цього теорія конфлікту приходиться до висновку, що політичне життя органічно включає в себе боротьбу за розподіл і перерозподіл влади, і тому боротьба за владу була, є і буде основою політики.

Боротьба за панування – необхідна умова існування політичного організму, вона створює необхідні гарантії здійснення цивільних і політичних прав і свобод, а також сприяє зміні політичних систем шляхом дезінтеграції і дезорганізації застарілих політичних інститутів. Основним розробником теорії конфлікту стосовно політичної дійсності в XX столітті став німецький соціолог Ральф Дарендорф.

Ральф Дарендорф (1929–2009) – німецький соціолог, політолог та політичний діяч. Автор теорії соціального конфлікту.

На відміну від К. Маркса, він вважав джерелом конфлікту не власність, а владу. Р. Дарендорф стверджував, що панування, а не власність, є універсальним феноменом людського суспільства. Згідно з його поданням, панування наділяє трьома повноваженнями: гарантувати і зберігати (консервативні) норми, розгортати і застосовувати (еволюційні) норми, встановлювати і змінювати (реформістські) норми.

Цим трьома аспектами права, створюваних пануванням, відповідають три класичні форми влади: судова, виконавча і законодавча. Панування як відстоювання власних інтересів. «Насильство відноситься до форми прояву соціальних конфліктів. Під нею маються на увазі засоби, які вибирають конфліктуючі сторони, щоб здійснити свої інтереси» [9, с. 143].

Класи, в його розумінні, є групами людей, що вступають у конфлікти у сфері владних відносин. Політичне нерівність (відносини панування і підпорядкування) є причиною соціальних конфліктів. Конфлікти існують завжди або в явній, або в прихованій формі, але вони щоразу загострюються тоді, коли влада монополізується однією частиною суспільства, і інша частина позбавляється не тільки доступу до влади, але і перспектив його отримання в майбутньому. «Конфлікт є батьком всіх речей, пише Р. Дарендорф, тобто рушійною силою змін, але конфлікт не повинен бути війною і не повинен бути громадянською війною. Мабуть, у раціональному приборканні соціальних конфліктів полягає одне з центральних завдань політики» [9, с. 147].

Групи, що займають підлеглі позиції, пред'являють претензії групам, які займають домінуючі позиції. Останні надають протидії прагненням перших. У результаті напруженість переростає в конфлікт, який приймає або мирну, або немирну, насильницьку форму. «Конфлікти можуть бути більш-менш інтенсивними і більш-менш насильницькими. Допускається, що обидві характеристики змінюються незалежно одна від одної: не кожен насильницький конфлікт обов'язково є інтенсивним, і навпаки» [9, с. 143].

Р. Дарендорф вважає, що в сучасному суспільстві поступово склався алгоритм мирного вирішення конфліктів, що виключає необхідність принесення людських жертв заради досягнення соціальної рівноваги. «Регулювання соціальних конфліктів є вирішальним засобом зменшення насилля майже всіх видів конфліктів. Конфлікти не зникають за допомогою їх регулювання; вони не обов'язково стають відразу менш інтенсивними, але в такій мірі, в якій їх вдається регулювати, вони стають контрольованими, і їх творча сила ставиться на службу поступового розвитку соціальних структур» [9, с. 145]. В основі цього алгоритму лежить процес підвищення соціального і демократичного мінімуму, доступ до якого гарантується всім соціальним групам незалежно від їх положення в системі владних відносин. Спосіб вирішення соціальних конфліктів в сучасному суспільстві, відповідно до переконань Р. Дарендорфа, полягає не в нескінченному вдосконаленні конституцій і інститутів, а в розвитку прямої громадянської співучасті в прийнятті державних рішень, у вдосконаленні способів і форм дії людей у сфері політики.

На зміну парадигмі конфлікту в соціології політики в середині ХХ століття прийшла парадигма політичної культури. Одним із розробників цього напрямку був Габріель Алмонд (1911–2002). Він разом із членами Комітету з порівняльної політики при Дослідницькій раді із соціальних наук Люсьєном Пай, Сіднеєм Верба, Дж. Бінгем Пауеллом створив оригінальну теорію політичної культури. Розробка теорії збіглась із початком біхевіористської революції, яка розгорнулася в політичній науці у другій половині 1950 – на початку 1960-х рр. Вона відкрила для дослідників можливість вивчати більш широкий спектр суспільних відносин і їх зв'язків із державою. Біхевіоризм включав у себе постулат про те, що якщо розкрити мотиви, наміри окремих індивідів у політичному процесі, то можна правильно зрозуміти і політичну систему в цілому, в якій вони діють.

Феномен політичної культури, як його визначили самі автори концепції, має на увазі існування специфічних політичних відносин до політичної системи, її різноманітних елементів і ролі самої людини в цій системі. Це певна орієнтація на спеціальний набір соціальних об'єктів і процесів.

Дослідження, проведені в дусі веберівської «розуміючої соціології», привели до виокремлення трьох основних, або «чистих» типів політичної культури: «Патріархальна, де немає конкретизації політичних ролей і де орієнтація звичайно не конкретизується; підданська культура, де ставлення до політичної системи в цілому є пасивним; третій тип, активістський, – культура участі, в якій члени суспільства чітко орієнтовані на систему в цілому» [10, с. 122].

Дані типи не зустрічаються в суспільствах в чистому вигляді, і на практиці, на думку вчених, існують їхні комбінації, що утворюють три типи змішаної політичної культури: патріархально-підданський, піддансько-активістський та патріархально-активістський.

Зовсім особливе місце серед класифікацій культур, утворених в результаті змішування трьох ідеальних типів, займає громадянська культура. «Громадянська культура – це змішана політична культура. В її рамках багато громадян можуть бути активними в політиці, проте багато інших грають більш пасивну роль підданих. Ще більш важливим є той факт, що навіть у тих, хто активно виконує громадянську роль, якості підданих і парафіан (патріархальна політична культура) не повністю витіснені. Роль учасника просто додається до таких двох ролей. Це означає, що активний громадянин зберігає свої традиціоналістські, неполітичні зв'язки, так само як і свою більш пасивну роль підданого» [10, с. 122]. Цей тип політичної культури базується на «раціонально-активістській» моделі поведінки, запозиченій авторами з ідей епохи Просвітництва. Даний тип культури, на думку вчених, найбільш підходить для демократичної політичної системи і виступає як антитеза аполітичності, активна та свідомо участь у політичному житті суспільства.

Соціальні зміни другої половини ХХ століття сприяли створенню ще і інших підходів у соціології політики. Представники Франкфуртської школи звернули увагу на феномен розвитку в суспільстві культурної індустрії як результату демократизації культури і комунікації. Юркен Хабермас висунув концепцію, яка описує активність учасників виборчого процесу як різновиду діяльності із продажу товарів та послуг. Пізніше в роботах французького соціолога П'єра Бурдьє (1930–2002) була представлена концепція поля політики, в основу якої був покладений маркетинговий принцип. Його теорія поля в певному сенсі продовжує традиції Пітірима Сорокіна, що стосуються, зокрема, проведення відмінностей між фізичним і соціальним простором.

П. Бурдьє представляє соціальний простір як сукупність автономних полів (економічного, культурного, політичного, соціального), боротьби соціальних агентів за домінуючі позиції. «Соціальне поле можна описати як такий багатовимірний простір позицій, де будь-яка існуюча позиція може

бути визначена, виходячи з багатовимірної системи координат, значення яких корелюється з відповідними різними перемінними» [11, с. 16].

Він вважав істотним недоліком марксистської теорії зведення соціального світу лише до одного економічного поля та ігнорування позицій, які займають соціальні агенти в різних полях. «Побудова теорії соціального простору передбачає низку розбіжностей з марксистською теорією. ... Розрив з економізмом, який призводить до редукації соціального поля як багатовимірного простору до єдиного тільки економічного поля, до економічних відношень виробництва, таким чином будує координати соціальної позиції» [11, с. 14]. Разом із тим він визнавав, що в сукупності полів є своя ієрархія, і в ній економічне поле займає особливу позицію. Воно прагне нав'язати свою структуру іншим полям.

Агенти і групи агентів визначаються по їх відносним позиціях у соціальному просторі. Соціальні позиції агентів залежать як від загальної величини капіталу, якими вони володіють, так і від поєднання капіталів у різних полях. Капітал дає шанс агентам в даний момент часу встановити владу над полем, а також і над механізмами відтворення благ і системою їх розподілу.

Поле політики є одним з основних полів боротьби за владу, що має свої характерні особливості. Бурдье представляє його як ринок, в якому здійснюється виробництво, попит і пропозиція особливого товару – політичних партій, програм, думок і домінуючих позицій. «Таким чином, політичне поле є місцем конкурентної за владу, яка здійснюється за допомогою конкуренції за необізнаних, або, краще сказати, за монополію на право говорити і діяти від імені будь-якої частини або всієї сукупності необізнаних. Офіційний представник присвоює собі не тільки голос групи необізнаних, тобто частіша за все – її мовчанку, але й саму силу цієї групи, утворенням якої він сприяє, надаючи їй голос, визнаний як легітимний у політичному полі» [12, с. 205].

П. Бурдье стверджував, що дослідження поля політики з необхідністю має включати розгляд умов доступу до політичної практики і її здійснення. Поле політики оформляється відмінностями активних характеристик агентів, які надають їхнім власникам владу в середині поля (здатність діяти ефективно), а також є видами влади в цьому полі. Кожна політична позиція описується специфічними поєднаннями цих характеристик, визначена відносинами з іншими позиціями. Усе в полі політики, а це позиції, агенти, інститути, програмні заяви, коментарі, маніфестації і т.п., можна зрозуміти виключно через співвідношення, порівняння і протиставлення, через аналіз боротьби за перерозподіл правил внутрішнього поділу поля.

На завершення можна констатувати, що розвиток політичної соціології пройшов кілька періодів,

у кожному з яких домінували ті чи інші підходи до вибору основного предмета дослідження. Загальною тенденцією розвитку політичної соціології, як і самої соціології, є перехід від методологічного монізму до помірному плюралізму.

На сучасному етапі політична соціологія являє собою досить диференційовану галузь знань, що включає в себе різні парадигми аналізу і сприйняття політичної дійсності, що дозволяє говорити про мультипарадигмальності період її розвитку. Існування певної множини наукових парадигм відображає об'єктивний процес підвищення рівня складності політичних процесів і явищ, наукове пояснення яких сьогодні дуже складно дати виходячи з якої-небудь однієї теорії. Тому знання різних теорій і методів дослідження політики є необхідною умовою отримання професійної освіти сучасного соціолога та своєрідним тестом на приналежність до професійного співтовариства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Головатий М.Ф. Соціологія політики : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2003. 504 с.
2. Вебер М. Избранные произведения. Москва : Прогресс, 1990. 806 с.
3. Mosca G. Teorica deigoverni egoverno parlamentare. Milano, 1968. P. 11.
4. Pareto V. Trattate de Sodologia Generali. Milano, 1964. Vol. I.
5. Pareto V. Trattate de Sodologia Generali. Milano, 1964. Vol. II.
6. Michels R. Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens. Leipzig, 1911 (2-е изд. Leipzig, 1925).
7. Михельс Р. Принципиальное в проблеме демократии. *Социологический журнал*. Москва, 1994. № 3. С. 89–93.
8. Горський С.В. Сучасне місто як віртуальне село. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*: зб. наук. пр. Вип. 1. Київ : КНУКІМ, 2018. 284 с.
9. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта. *Социологические исследования*. Москва, 1994. № 5. С. 142–147.
10. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии. *Политические исследования*. Москва, 1992. № 4. С. 122–135.
11. Бурдье П. Социология социальной пространства. Санкт-Петербург : Алетейя, 2007. С. 288.
12. Бурдье П. Социология политики: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. Москва : Socio-Logos, 1993. 336 с.

REFERENCES:

1. Golovaty M.F. Sotsiologhiya polityky: Navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl. [Sociology of politics: Teaching. manual for studio higher tutor shut up]. K.: MAUP, 2003. 504 s.
2. Weber M. Izbrannyye proizvedeniya [Selected Works.] Moscow: Progress, 1990. 806 s.
3. Mosca G. Teorica deigoverni egoverno parlamentare. Milano, 1968. P. 11.

4. Pareto V. Trattate de Sodologia Generali.. Milano, 1964. Vol. I.

5. Pareto V. Trattate de Sodologia Generali.. Milano, 1964. Vol. II.

6. Michels R. Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens. Leipzig, 1911 (2-е изд. Leipzig, 1925).

7. Michels R. Printsipial'noye v probleme demokratiï [Principled in the problem of democracy]. Sociological journal. Moscow, 1994. № 3. S. 89-93.

8. Horskii S.V. Suchasne misto yak virtual'ne selo [Modern City as a Virtual Village]. International Relations: Theory and Practical Aspects: Col. sciences papers. Issue 1. Kyiv: KNUKiM, 2018. 284с.

9. Dahrendorf R. Elementy teorii sotsial'nogo konflikta [Elements of the theory of social conflict]. Sociological studies. Moscow, 1994. № 5. S. 142-147.

10. Almond G., Verba S. Grazhdanskaya kul'tura i stabi-l'nost' demokratiï. [Civil culture and stability of democracy]. Political studies. Moscow, 1992. № 4. S. 122-135.

11. Bourdieu P. Sotsiologiya sotsial'noy prostranstva [Sociology of social space]. SPb.: Aletheia, 2007. P. 288.

12. Bourdieu P. Sotsiologiya politiki [Sociology of politics: Trans. from French] / Comp., total. ed. and foreword N.A. Shmatko / Moscow: Socio-Logos, 1993. 336 p.

The subject of the sociology of politics: actual content

Horskii Serhii Vilenovych

PhD in Sociology, Associate Professor,
Kiev Institute of Intellectual Property
and Law
of the National University
"Odessa Law Academy"
Kharkivske shose, 210, Kiev, Ukraine

Sociology of politics is a relatively young discipline. It is closely connected to such humanitarian branches of science as general sociology, political science, philosophy, history, cultural studies etc. These disciplines contribute to the main categories of the sociology of politics, broaden them, and provide deep and detailed sociological analysis of all aspects of politics. By that, they reveal the process of establishment, formation and development of political theories and concepts; show how political power has appeared and functioned and how political processes with their peculiarities and regularities have progressed etc. There is no doubt that modern sociology of politics could not appear out of nothing. This article is an attempt to give definition of the subject of this discipline and disclose the process of its institutionalization.

The article analyzes the process of development of political sociology that consisted of several periods. Each of those periods had its own dominant approaches that influenced the choice of the main subject of the study. One can state that the transition from methodological monism to moderate pluralism is the general tendency of the development of political sociology and the sociology itself.

At present, political sociology can be considered as quite differentiated branch of knowledge that includes various paradigms of analysis and perception of political reality. This gives the ground to say that this discipline goes through the multi-paradigm stage of development. The existence of a certain set of scientific paradigms reflects the objective process of elevation of complexity of political processes and phenomena. To explain this complexity from the scientific point of view and proceeding from only one particular theory is rather difficult. Therefore, the knowledge of various theories and methods of political research is a prerequisite for the professional development of a modern sociologist. It is also a peculiar test for those who seek to belong to the professional community.

Key words: sociology of politics, politics, power, political elites, counter elite, conflict, political culture, social space, political field.